AZƏRBAYCANÇILIQ VƏ AZƏRBAYCANŞÜNASLIQ...

Nizami Cəfərov
filologiya elmləri doktoru, professor,
AMEA-nın müxbir üzvü

Hər hansı ideya və ya ideoloji sistem o zaman şüurlarda özünə möhkəm yer tutur, uzun zaman insanlığa xidmət edə bilir ki, cəmiyyət onu elm kimi qavrasın–bunun üçünsə, intellektual - ideoloji həyatın təcrübəsi göstərir ki, üç şərt vacibdir:

1) ideya və ya ideoloji sistem, bu və ya digər miqyasda, praktikadan irəli gəlməli, ona dayanmalıdır;

2) elmi təfəkkürün ümumbəşəri texnologiyaları əsasında qurulmalı, sözün geniş mənasında ənənəvi elmi dillə danışmalıdır;

3) humanist olmalı, cəmiyyətə, insanlığa xidmət etməlidir.

Azərbaycan xalqının ümummilli lideri, türk dünyasının və ümumən dünyanın böyük siyasi mütəfəkkirlərindən biri olan Heydər Əliyevin yarım əsrdən artıq bir dövrdə irəli sürdüyü, uğrunda mübarizə apardığı (və həyata keçirdiyi) ideyaların (Əliyevçiliyin) bütöv, mükəmməl və sistemli bir elm (əliyevşünaslıq) səviyyəsinə qaldırılması üçün hər cür şərtlər (şərait) mövcuddur. Əliyevçilik: birincisi, ictimai təcrübədən irəli gəlməsi, milli olduğu qədər də ümumbəşəri elmi təfəkkür modelləri və ya sxemləri ilə ifadə oluna bilməsi və humanizmi, insanlığa xidmət etməsi, yəni elmə çevrilə bilmək imkanlarının genişliyi ilə diqqəti çəkir; ikincisi, ümummilli liderin müəllifi olduğu ideyalar illər keçdikcə daha da zənginləşir, ehtiva coğrafiyasını daha da genişləndirir və dünyanın siyasi - ictimai təfəkkür tarixində öz danılmaz yerini müəyyənləşdirir; nəhayət, əliyevçiliyin elmi - metodoloji tədqiqi get-gedə daha ardıcıl xarakter daşımağa başlayır.

Etiraf etmək lazımdır ki, əliyevçilik yalnız müasir azərbaycançılıq olaraq qalmadı, eyni zamanda, azərbaycançılığın bir ideologiya olaraq düzgün təfsirində həlledici rol oynadı.

Azərbaycan haqqında müxtəlifmənşəli, müxtəlifxarakterli mənbələrin verdiyi bu və ya digər elmi məlumatlar qədim dövrlərdən başlasa da, azərbaycanşünaslıq kifayət qədər mükəmməl bir elm olaraq XX əsrin 30-cu illərində formalaşmışdır. Azərbaycanşünaslığın meydana çıxması Azərbaycanda elmi təfəkkürün inkişafı ilə yanaşı (bəlkə də, daha çox) azərbaycançılıq dünyagörüşünün təşəkkülü ilə bağlı olmuşdur ki, bu da özünü milli-ictimai təfəkkürün müxtəlif sahələrində göstərmişdir. XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərindən etibarən azərbaycanlı mütəfəkkirlər türklük, müsəlmanlıq və müasirlikdən ibarət bir məmləkət barəsində düşünməyə (hətta döyüşməyə!) başlamış, təsəvvürlərində yaratdıqları həmin məmləkəti –Azərbaycanı ilk dəfə 1918-1920-ci illərdə bütün reallığı ilə gördükdən sonra onların düşüncələri (və döyüşləri, mücadilələri) daha konkret, daha məqsədyönlü, daha elmi xarakter almışdır. Bununla belə, qeyd etmək lazımdır ki, haqqında söhbət gedən dövrdə azərbaycançılıq dünyagörüşü Azərbaycanda geniş yayılmış müxtəlif ideologiyaların ardıcıl təzyiqinə məruz qaldığı, olduqca gərgin ideya münaqişələri gedişində formalaşdığı üçün daxili ziddiyyətlərdən, yaxud metodoloji eklektikadan xilas ola bilməmişdir. XX əsrin 20-ci, 30-cu illərində, yəni azərbaycan-

şünaslığın bir elm olaraq konturlarının sürətlə müəyyənləşdiyi dövrdə ideoloji münaqişələr bu və ya digər dərəcədə aradan qalxsa da, vulqar sosiologizm, sovet "beynəlmiləlçiliyi" həmin elmin bir sıra əsas problemlərinin (xüsusilə etnogenez probleminin) düzgün həllinə imkan vermədiyi kimi, azərbaycançılıq dünyagörüşünün təşəkkülü prosesinə də mane olmağa başladı. Beləliklə, bir tərəfdən, milli-ictimai (intellektual!) təfəkkür azərbaycanşünaslığın elmi əsaslar üzərində yüksəlməsini tələb edir, digər tərəfdən, siyasi-ideoloji şərait obyektiv araşdırmalara mane olur, elmi həqiqətləri müxtəlif "konsepsiyalar" arxasında gizlətməyə çalışırdı. XX əsrin 20-ci, xüsusilə 30-cu illərində azərbaycançılıq dünyagörüşünə özünəməxsus bir emosionallıq, romantik vüsət gəldi ki, bu, bizim fikrimizcə, həmin dünyagörüşün sosial-siyasi perspektivliliyini göstərirdi–azərbaycançılıq ideologiyasının banilərindən olan böyük Səməd Vurğunun yaradıcılığı, xüsusilə, məşhur "Azərbaycan" şeri bunu təsdiq edir:

El bilir ki, sən mənimsən,
Yurdum, yuvam, məskənimsən...

Həm azərbaycançılıq dünyagörüşünün, həm də azərbaycanşünaslıq elminin XX əsrin 30-cu illərində müəyyənləşmiş əsas prinsipləri sonrakı onilliklərdə, demək olar ki, dəyişmədi, yalnız 70-ci illərdən müəyyən "etirazlar" doğurmağa başladı ki, bu "etirazlar" da müxtəlif formalarda təzahür edirdi. Ümumiyyətlə, keçən əsrin (və minilliyin) sonlarına qədər həm azərbaycançılıqda, həm də xüsusilə azərbaycanşünaslıqda mübahisəli məsələlər mübahisəsiz məsələlərdən müqayisə edilməyəcək qədər çox olmuşdur. Odur ki, bu barədə bəhs edərkən əksəriyyətin ilk cəhddən qəbul edəcəyi fikirlər söyləmək nəinki çətin, hətta qeyri-mümkündür –olduqca müxtəlif mülahizələrlə, eyni fakt üzərində qurulmuş bir-birinə əks nəzəriyyələrlə qarşılaşmaq, həqiqəti məhz mübahisələrdən çıxarmaq lazım gəlir ki, bu da azərbaycanşünaslığın polemik xarakterli, əsasən problemlərdən ibarət bir elm olmasını şərtləndirir.

... Azərbaycanşünaslığın formalaşmasında türkoloqlar, iranşünaslar, qafqazşünaslar, semitoloqlar, demək olar ki, eyni dərəcədə iştirak etmişlər, ona görə də həmin elm sahələri üzrə mütəxəssislərin çox zaman biri digərini tamamilə inkar edən mülahizələrlə azərbaycanşünaslıqda sinkretik (və "beynəlmiləl!") bir "sistem" təşkil edir.

Əlbəttə, beynəlmiləl, ümumbəşəri dəyərlərə hörmət hər bir xalqın mükəmməlliyini, mədəni səviyyəsinin yüksəldiyini göstərir; bununla belə, hər hansı xalqı zorla beynəlmilləşdirmək ona heç bir "hüquq", yaxud nüfuz gətirməz, əksinə, həmin xalqı öz kökündən, tipologiyasından ayırıb dünya proseslərinin önündə gedənlərin kölgəsinə çevirər. Və XX əsrdə Azərbaycanda geniş yayılmış bir sıra kvazibeynəlmiləlçi konsepsiyalara əsaslansaq, onda gərək özümüzü konqlamerat bir etnik hadisə hesab edək-tarix isə heç zaman belə bir şey yaratmamışdır.

Azərbaycanşünaslığın ən mühüm problemi, heç şübhəsiz, Azərbaycan xalqının mənşəyi (etnogenezi) problemidir ki, 30-cu illərdən başalayaraq o, müxtəlif şəkillərdə "həll edilmişdir"– türkoloqlar türk, iranşünaslar İran, qafqazşünaslar bu və ya digər qeyd-şərtlə də olsa, Qafqaz (Alban) başlanğıcını əsas götürmüş, nəticə etibarilə mürəkkəb bir "metodoloji mənzərə" yaratmışdır. Odur ki, bu gün Azərbaycan dilinin, ədəbiyyatının, mədəniyyətinin təşəkkül tarixi barədə əsaslı (əksəriyyətin qəbul edəcəyi) bir fikir söyləmək olduqca çətindir; artıq mövqeyini möhkəmlətmiş "konsepsiyalar" mövcuddur ki, hər biri yeganə düzgün fikir sayılmaq iddiasındadır. Azərbaycan akademik tarixşünaslığı bu cür konsepsiya bolluğuna geniş şərait yaratmışdır:

"Azərbaycan xalqının təşəkkülündə Manna, Atropatena və Qafqaz Albaniyasında məskunlaşmış müxtəlif, o cümlədən Qafqaz və İran dillərində danışan qədim dövr və orta əsrlərin tayfa və xalqları–mannalılar, kaspilər, Atropatena madalıları, albanlar, azərilər və bir sıra digərləri əsas rol oynamışlar.

Əsrlər boyu Azərbaycana gəlmiş müxtəlifdilli tayfa və xalqlar (skiflər, saklar, alanlar, hunlar, sabirlər, xəzərlər, oğuzlar və b.) da Azərbaycan xalqının etnogenezisində böyük rol oynamışlar. Azərbaycan xalqının, dilinin formalaşması etnogenezin son mərhələlərində–orta əsrlərdə davam etmişdir" (Azərbaycan tarixi, Bakı, I c., 1998, s. 33-34).

Göründüyü kimi, bu "konsepsiya" Azərbaycan xalqının mənşəyi barədə hər cür volyuntarist nəzəriyyənin ortaya çıxması üçün münbit metodoloji şərait yaradır. Və bu "konsepsiya" yalnız səhv deyil, həm də mürtəcedir, xalqa öz keçmişini, etnik mənşəyini unutdurmaq "ehtiyac"ından irəli gəlmişdir. Ümumiyyətlə, azərbaycanşünaslığın sürətlə formalaşdığı 30-cu illər Azərbaycanda, bütövlükdə sovetlər birliyində türkçülüyə qarşı amansız mübarizə dövrüdür ki, həmin tendensiya özünü yuxarıda haqqında bəhs etdiyimiz "konsepsiya"da da göstərir. Burada hunlardan, sabirlərdən, xəzərlərdən, oğuzlardan və b. – dan bəhs olunur, lakin bunların eyni bir etnosa – türklərə aid olduğu deyilmir. Məqsəd ondan ibarətdir ki, Azərbaycan xalqının etnik tərkibində türklüyün yeri minimuma, köçəri gəlmələrin qeyri-türk mənşəli aborigenlərə sistemsiz təsiri səviyyəsinə endirilsin. Əlbəttə, bu cür tendensiyalı, xüsusi (həm də artıq öz nüfuzunu itirmiş!) ideoloji məqsədlə quraşdırılmış metodlarla elmi azərbaycanşünaslıq yaratmaq mümkün deyil.

Qədim dövrlərdən başlayaraq Azərbaycanda və həmhüdud regionlarda müxtəlif mənşəli etnoslar (qafqazlılar, iranlılar, türklər və b.) yaşayırlar – onlar öz dillərini, etnoqrafik xüsusiyyətlərini indiyə qədər qoruyub saxlasalar da, ölkədə aparıcı etnokulturoloji mövqe ilk orta əsrlərdən etibarən Azərbaycan türklərinə məxsusdur. Məsələ isə burasındadır ki, həmin türk etnosları Azərbaycana müəyyən bir dövr ərzində tədricən gəlib məskunlaşmış, xalq olaraq məhz burada (Azərbaycanda!), qeyri-türk etnoslarının əhatəsində formalaşmışlar. Müasir Azərbaycan dilinin, xüsusilə şimal regionlarında hun-qıpçaq tayfa dillərinin elementlərinin mövcudluğu bunu təsdiq edir. Buraya həmin regionlarda bu günə qədər mühafizə olunan bir sıra qədim hun-qıpçaq antropoloji, etnoqrafik, etnopsixoloji göstəricilərini də əlavə etmək olar. Azərbaycanda, xüsusilə onun cənubunda son türk məskunlaşmaları XVII-XVIII əsrlərə aiddir.

Azərbaycanda qədim etnik birliklər, heç şübhəsiz, olmuşdur – bunların əsasən Qafqaz, İran yaxud (Hind-İran) mənşəli olmalarını da inkar etmək çətindir. Lakin orta əsrlər boyu formalaşan Azərbaycan xalqı türk mənşəlidir, türk etnik-mədəni sisteminin üzvi tərkib hissəsidir. Azərbaycanın müxtəlif etnik mənşəli qədim mədəniyyətlərinin birbaşa deyil, dolayısı ilə varisidir: ingilislər kimi, fransızlar kimi, almanlar kimi, ruslar kimi...

Azərbaycan xalqının etnogenezi, ümumən Azərbaycanın etnik tarixi ilə bağlı məsələlərdən biri də ölkənin türkləşməsi məsələsidir ki, bu da bir çox mübahisələrin obyekti olmuş, bu gün də olmaqdadır. Məsələ bu cür qoyulur: Azərbaycanda türklər qədim dövrdən yaşayırlar, yoxsa buraya orta əsrlərdə gəlmişlər?

Görünür, qədim dövrlərdə Azərbaycanda türklər, yaxud prototürklər ya heç olmamış, ya da ölkənin mürəkkəb etnik münasibətləri sistemində diqqəti cəlb etməmişlər. Hər şeydən əvvəl, ona görə ki, e.ə. II-I

minilliklərdə türklər, yaxud prototürklər Mərkəzi Asiyanın, sonralar Türküstan adlanan geniş çöllərində məskunlaşmışdılar. Türklərin Qərbə yürüşləri, Avrasiya boyu yayılmaları eramızın ilk əsrlərində başladı ki, Azərbaycanda da türkləşmənin əsası məhz bu dövrdə qoyuldu. Bununla belə, qeyd etməliyik ki, Azərbaycanda türklərin, yaxud prototürklərin daha qədim dövrlərdən yaşadığını söyləyənlərlə yanaşı, onların bu ölkəyə II minilliyin əvvəllərində, yəni çox sonralar gəldiklərini sübut etməyə çalışanlar da vardır. Lakin araşdırmalar göstərir ki, Azərbaycanın türkləşməsi aşağıdakı mərhələlərdə getmişdir:

I mərhələ–Azərbaycanda hun-qıpçaq türklərinin yayılması (I minillik).

II mərhələ–Azərbaycanda oğuz türklərinin (II minilliyin birinci yarısı).

Azərbaycanın türkləşməsi ölkənin etnik tarixi üçün elə bir həlledici hadisədir ki, onu təfsilatı ilə öyrənmədən Azərbaycanda gedən etnik proseslərin mahiyyətini dərk etmək çətindir. Məsələnin mahiyyəti isə ondan ibarətdir ki, Azərbaycanda türklərin sayı artdıqca yerli əhali ölkənin əsasən dağlıq regionlarına təcrid olunurlar. Çünki türklər çöl həyatına adət etmişdilər... Və onların böyük mənəvi mədəniyyətini, yüksək dövlətçilik təcrübəsinin mövcudluğu artıq süqut dövrü keçirən qeyri-mütəşəkkil yerli əhalidən nəyisə öyrənməyi mümkünsüz edirdi. Xüsusilə oğuz türkləri Azərbaycanın qədim tarixinə tamamilə laqeyd idilər. Hər şeydən əvvəl, ona görə ki, İslamı qəbul etmiş, onun qılıncı missiyasını öz üzərlərinə götürmüş oğuz türkləri üçün hər hansı tarixi elə bir əhəmiyyəti yox idi, onların özlərinin tarix yaratmaq dövrü idi...

Türklər Azərbaycanda və həmhüdud regionlarda nə qədər böyük ictimai-siyasi nüfuza malik olsalar da, Qafqaz, İran və b. etnosları bilavasitə sıxışdırmadılar. Ümumiyyətlə, onlar Qərbdən Şərqə doğru yayıldıqları böyük bir dövrdə heç bir etnosa qarşı düşmənçilik münasibəti göstərməmiş, əksinə özünü yerli hesab edən xalqlarla sıx əlaqələr yaratmağa çalışmışlar. Lakin hər yerdə olduğu kimi, Azərbaycanda da passionarlıq dövrünü artıq keçirmiş qeyri-türk mənşəli müxtəlif etnoslar özlərini nəinki türklərdən, hətta həmtayfalarından belə təcrid etməyə meyilli olmuşlar. Məsələn, Qafqazlılardan udilər, buduqlar, xınalıqlar.., İran etnoslarından talışlar, tatlar...bu cür özünütəcridə nümunə ola bilərlər. Onlar sosial-mədəni, iqtisadi-təsərrüfat əlaqələrinə çox sonralar cəlb edilmişlər.

Azərbaycanda yaşayan qeyri-türk mənşəli müxtəlif etnoslar, xalqlar yalnız Azərbaycan türkcəsi əsasında deyil, eyni zamanda (və bəlkə də daha çox) Azərbaycan türklərinin tarixi birləşdiricilik missiyası əsasında ünsiyyətə girib, Azərbaycan xalqını, Azərbaycan cəmiyyətini təşkil edirlər. Bu hadisə artıq kifayət qədər zəngin tarixə malikdir... Və həmin tarixə, onun uğurlarına qarşı çıxanların aqibəti göstərdi ki, Azərbaycan xalqı etnik tərkibcə mürəkkəb olsa da, kifayət qədər bütöv, mütəşəkkildir. Lakin bir sıra etnik, mədəni problemlər vardır ki, onlar ardıcıl olaraq həll edilməli, həm Azərbaycan türklərinin, həm də Qafqaz, İran mənşəli etnosların etnoqrafiyasına, adət-ənənələrinə hörmətlə yanaşılmalı, milli münaqişə ocaqlarının yaradılmasına yol verilməməlidir. Müşahidələr göstərir ki, sivilizasiyanın yüksək səviyyədə inkişaf etdiyi regionlarda belə bu və ya digər dərəcədə narazı etnik hislər müxtəlif formalarda münaqişələr törətməyə qadirdir.

Azərbaycanlılar, başqa sözlə, Azərbaycan türkləri, məlum olduğu kimi Azərbaycan Respublikası ilə yanaşı, İranda, Türkiyədə, Rusiyada, Gürcüstanda və s. yerlərdə yaşayırlar. Belə bir faktı xatırlatmaq kifayətdir ki, İranda (Cənubi Azərbaycanda) yaşayan azərbaycanlılar Azərbaycan Res-

publikasının əhalisindən üç-dörd dəfə çoxdur, digər ölkələrdən daimi yaşayan azərbaycanlıların sayı isə yüz minlərlə, hətta milyonlarla olur. Ümumiyyətlə, dünyada əlli milyona qədər azərbaycanlı, yaxud Azərbaycan türkü mövcuddur ki, onlar eyni bir etnik kulturoloji tarixin hadisəsidir. Bununla belə, etiraf etmək lazımdır ki, əlaqəsi intensiv olmayan müxtəlif regionlarda, müxtəlif dövlətlərin ərazilərində yaşamış azərbaycanlıların etnik psixologiyasında, həyat tərzlərində, ictimai-siyasi dünyagörüşlərində, dillərində və s. müəyyən fərqlər yaranmağa başlamışdır. Bunlar xalqın, millətin bütövlüyünə mənfi təsir göstərən, onun etnik, kulturoloji kompleksini zədələyən hadisələrdir. Azərbaycan Respublikasının dünya azərbaycanlılarının birliyi uğrunda başladığı mübarizə, heç şübhəsiz, böyük ictimai-siyasi əhəmiyyətə, geniş perspektivə malikdir.

Azərbaycanşünaslıq nə dilçilik, nə ədəbiyyatşünaslıq, nə mədəniyyətşünaslıq, nə də tarixşünaslıqdır. Onun (azərbaycanşünaslığın) işi həmin elmlərin hər birinin, eləcə də bir sıra digər elmlərin faktlarından, nəticələrindən, ümumi müddəalarından istifadə etməklə Azərbaycan (və Azərbaycan xalqı!) haqqında ümumi elmi təsəvvür yaratmaqdan, Azərbaycanın (və Azərbaycan xalqının!) dünyadakı universal mövqeyini müəyyənləşdirməkdən ibarətdir. Elə etnososial, etnokulturoloji əlamətləri müəyyənləşdirmək lazımdır ki, onların məhz Azərbaycana (və Azərbaycan xalqına) mənsubluğu bir kompleks olaraq şübhə doğurmasın... Lakin bir məsələ də vardır ki, bütün bunlar Azərbaycanın (və Azərbaycan xalqının) mədəni-mənəvi, siyasi-ideoloji mənafeyinə xidmət etməlidir. Halbuki bir sıra hallarda bu və ya digər etnos, xalq məhz həmin etnosu, xalqı "idarə etmək", onun daxili işlərinə qarışmaq, gələcəyini hansısa lobbi, yaxud missioner maraqları baxımından "həll etmək" üçün öyrənilir. Bu cür kvaziazərbaycanşünaslıq, yaxud anti-azərbaycanşünaslıq böyük elmi tələblərinə cavab vermək iqtidarında olmasa da, müəyyən elmi-nəzəri, praktik problemlər yaradır ki, biz son illərdə belə problemlərlə dəfələrlə qarşılaşmalı olmuşuq. Məsələn, Azərbaycandakı etnik münasibətləri, dini problemləri, bir sıra sosial-iqtisadi məsələləri və s. öyrənib, ölkədə ictimai harmoniyanı pozmaq, etnososial destabilizasiya yaratmaq iddiasına düşmüş, hətta bəzi hallarda buna nail olmuşlar.

Sual olunur ki, azərbaycanşünaslığın metodoloji "qida mənbəyi" rolunda daha çox hansı elm sahəsi çıxış edir – türkologiya, regionşünaslıq, semitologiya, yaxud qafqazşünaslıq?

Şübhəsiz, türkologiya!...

Azərbaycan xalqının tarixi dərindən öyrənildikcə türkologiya azərbaycanşünaslığın nəinki metodoloji "qida mənbəyi"nə, bütövlükdə kompleksinə çevrilir. Və bizim fikrimizcə, azərbaycanşünaslıq getdikcə daha çox türkologiyanın üzvi tərkib hissəsi olacaqdır. Bununla belə, nə iranşünaslığı, nə semitologiyanı, nə qafqazşünaslığı azərbaycanşünaslıqdan ayrı təsəvvür etmək mümkün deyil. Azərbaycanşünaslığın elə problemləri vardır ki, həmin elm sahələrinin bilavasitə iştirakı olmadan keçinmək olmaz.

Və ümumiyyətlə, türkologiya ilə yuxarıda haqqında söhbət gedən elm sahələrinin (iranşünaslıq, semitologiya, qafqazşünaslıq və s.) əməkdaşlığı ənənəvi xarakter daşıyır, yalnız azərbaycanşünaslıqla məhdudlaşmır. Bununla belə, təcrübə göstərir ki, həmin elm sahələri Azərbaycan dili, ədəbiyyatı, mədəniyyəti ilə türkoloji konteksdən kənar olaraq "sərbəst" elmi nəticələr çıxararkən, bir qayda olaraq ciddi səhvlərə yol verirlər. Məsələn, böyük Nizaminin yaradıcılığı ilə uzun müddət yalnız iranşünaslığın məşğul olması bunu göstərdi. Şairin yaradıcılığını qədim (ümum) türk mənbələri bütünlüklə diqqətdən kənarda qaldığından onun təbliğ

etdiyi fəlsəfi-estetik ideyaların tarixi kökləri indiyəqədər müəyyənləşdirilməmiş qalmışdır. Qədim türk eposu, tanrıçılıq dünyagörüşü, Əl-Fərabi ət-Türkinin fəlsəfi görüşləri barədə aydın təsəvvürə malik olmayan bir regionşünas üçün Nizaminin poetikası, demək olar ki, anlaşılmazdır.

Azərbaycan elmi, mədəniyyəti orta əsrlərdə üç dildə-türk, ərəb və fars dillərində yaranmışdır; bu isə o deməkdir ki, azərbaycanşünaslıqda türkologiya, semitologiya və iranşünaslıq birinci növbədə mətnşünaslıq xidməti göstərmək üçündür, qafqazşünaslığın bu baxımdan funksiyası xeyli məhdud olub, yalnız bir neçə mübahisəli “alban yazısı” üzərində düşünməkdən ibarətdir. Lakin nə semitologiya, nə iranşünaslıq, nə də qafqazşünaslıq Azərbaycan mənbələri üzərində işləyərkən mətnşünaslıq işindən kənara çox çıxmamalıdır. Müşahidələr göstərir ki, həmin sahələr öz funksiyasını “genişləndirib” mətnşünaslıq fəaliyyətindən kənara çıxarkən azərbaycanşünaslığa qeyri-elmi mülahizələr gətirir, onun elmi-metodoloji əsaslarını sarsıdır.

Bununla belə, azərbaycanşünaslığın elə sahələri vardır ki, orada türkologiya həlledici söz demək hüququna malik deyil – burada, hər şeydən əvvəl, Azərbaycan tarixinin qədim (türkləşənəqədərki) dövrü nəzərdə tutulur. Belə ki, xüsusilə e.ə.III-I minilliklərdə Azərbaycanda etnik münasibətlər, mədəniyyət, sosial-siyasi proseslər barədə mötəbər sözü həmişə qafqazşünaslar, iranşünaslar demişlər, daha əvvəlki dövrlər barəsində isə, son illərdə türkoloq–altayşünaslar daha çox danışmağa başlamışlar.

Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi qazandığı, müasir dünya ilə əlaqələrinin yaranıb inkişaf etdiyi müasir dövrdə azərbaycanşünaslığın iqtisadi, sosioloji və politoloji aspektlərinin diqqəti daha çox cəlb etməsi ənənəvi problemlərin unudulması hesabına deyil. Azərbaycanşünaslığın bir elm kimi tədqiqat hüdudları genişlənir, problemləri daha çox sosial praktikanın tələblərinə uyğunlaşır, təhlil metodları inkişaf edib zənginləşir. Və nəticə etibarilə, ənənəvi problemlərə baxışın texnologiyası da təkmilləşir.

Azərbaycanda milli dövlət quruculuğu prosesi sürətləndikcə azərbaycanşünaslığın problemləri daha bütöv, kompleks halında, biri digəri ilə qarşılıqlı əlaqədə qoyulur ki, bu, həmin problemlərin əsaslı şəkildə həlli üçün geniş ideoloji imkanlar açır...

Azərbaycanşünaslıq yalnız elmi-nəzəri, yaxud akademik bir sistem deyil, həm də get-gedə daha geniş yayılmaqda, Azərbaycan Respublikasının dövlət siyasətinə, dünyanın müxtəlif ölkələrində, təxminən 500 min kv^2-lik ərazisi olan tarixi Azərbaycanda məskunlaşmış azərbaycanlıların dünyagörüşünə çevrilməkdə olan azərbaycançılıq ideologiyasının elmi-metodoloji əsasıdır.

Son 15 ildə Heydər Əliyev haqqında yazılmış yüzlərlə publisistik, bədii və s. kitabları, minlərlə bu tipli məqalələri nəzərə almasaq (əslində, həmin əsərlərdə də müəyyən elmi mülahizələr tapmaq mümkündür) əliyevşünaslığın bugünə qədərki əsas mənbələrini aşağıdakı şəkildə qruplaşdırmaq olar:

1) ümummilli liderin öz əsərləri, xüsusilə nəşri mütəmadi davam edən “Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir” çoxcildliyi;

2) elm adamlarının (filosof, tarixçi, hüquqşünas, iqtisadçı, filoloq, sənətşünas və b.) əliyevçiliyə həsr olunmuş əsərləri, xüsusilə akademik Ramiz Mehdiyevin fundamental araşdırmaları;

3) ictimai-siyasi xadimlərin, bir qayda olaraq, əliyevçiliyə bütövlükdə, yaxud ümumi şəkildə baxmaq təcrübəsi verən yazıları;

4) bu və ya digər elm sahələrinə, xüsusilə ictimai elmlərə həsr olunmuş monoq-

rafiya, yaxud dərsliklərdə əliyevçiliklə bağlı istinadlar, mülahizələr;

5) Heydər Əliyevin yaratdığı yeni Azərbaycan Partiyasının keçirdiyi müxtəlif səciyyəli konfranslarda edilmiş məruzələr, çıxışlar və s.

Etiraf etmək lazımdır ki, dahi ictimai - siyasi xadim, dövlət qurucusu və mütəfəkkir nə qədər böyük ideyalar müəllifi olduğunu bilsə də, sağlığında həmin ideyaların elmi - metodoloji baxımdan işlənməsi, ümumiləşdirilməsinə çalışmamış, özünəməxsus bir təvazökarlıqla bu zəruri məsələni gələcəyin (və gənc nəslin) öhdəsinə buraxmışdı. Ona yaxşı məlum idi ki, yalnız həyata keçmiş ideyalarının deyil, gələcəkdə həyata keçəcək ideyalarının da dərindən öyrənilməsi milli (və ümumbəşəri) zərurətə çevriləcəkdir. Və onu da etiraf etmək lazımdır ki, Heydər Əliyevin intellektual - elmi dühasına yüksək qiymət verən Azərbaycan alimləri keçən əsrin 90-cı illərinin ortalarından başlayaraq, əliyevşünaslığın fundamentində dayana biləcək dəyərli fikirlər söyləmiş, onun yeni keyfiyyətdə müəllifi olduğu azərbaycançılıq ideologiyasının analitik təhlilini verməyə çalışmışlar. Həm Azərbaycan əliyevşünaslığının inkişafında, həm də onun dünya miqyasına çıxmasında ümummilli liderin vəfatından sonra fəaliyyətə başlamış Heydər Əliyev Fondu böyük işlər görmüş, hətta bu sahədəki genişmiqyaslı fəaliyyətlərin koordinasiyası təcrübəsini də vermişdir və heç şübhəsiz, Heydər Əliyev Fondunun həmin təcrübəsi yaxın zamanlarda öz işinə başlayacaq Heydər Əliyev Mərkəzi üçün çox faydalı olacaqdır.

Bizim fikrimizcə, əliyevşünaslığın strukturunu, əsasən, aşağıdakı məsələlər təşkil edir ki, onların hər biri ayrıca tədqiqat sahəsi olub çoxlu sayda mütəxəssislərin birgə fəaliyyətini, əməkdaşlığını tələb edir:

I

Heydər Əliyevin elmi tərcümeyi-halı.

II

– Sovet dövründə Azərbaycan Respublikasının iqtisadi, sosial-siyasi və mədəni-mənəvi inkişafı uğrunda mübarizəsi;

– milli azadlıq və dövlət müstəqilliyi uğrunda mübarizə (1988- 1993);

– milli (və müstəqil) dövlət quruculuğu uğrunda mübarizə (1993- 1997);

– milli dövlətçiliyin möhkəmləndirilməsi uğrunda mübarizə (1997- 2003).

III

– Heydər Əliyev və Azərbaycanın dünyaya inteqrasiyası, yaxud xarici siyasəti;

– Heydər Əliyev və Azərbaycanın öz ərazi bütövlüyü uğrunda mübarizəsi;

– Heydər Əliyev və türk dünyası.

IV

– tarixşünaslıq görüşləri;
– hüquqşünaslıq görüşləri;
– iqtisadi görüşləri;
– sosioloji görüşləri;
– mədəniyyətşünaslıq görüşləri;
– dilçilik görüşləri;
– elmi-pedaqoji görüşləri və s.

V

– Heydər Əliyevin siyasətçi üslubu;
– Dövlət idarəçisi üslubu;
– Natiqlik məharəti.

VI

– Heydər Əliyevin ictimai-siyasi xadim üslubunun milli və ümumbəşəri kökləri, mənbələri;

– Azərbaycanda Heydər Əliyev məktəbi; miqyası, üslub rəngarəngliyi;

– Heydər Əliyev idarəçiliyi, xüsusilə dövlət quruculuğu təcrübəsinin davamı.

VII

– Müasir mərhələdə (2003-cü ildən sonra) Azərbaycanda Heydər Əliyev ideyalarının həyata keçirilməsi prosesi;

– Heydər Əliyev ideyalarının inkişafı;

– İlham Əliyevin idarəçilik, dövlət (və millət) quruculuğu fəaliyyəti: ənənə və novatorluq.

VIII

– Əliyevçilik Azərbaycan ictimai-siyasi fikir tarixinin üzvi tərkib hissəsi kimi;

– Əliyevçilik müasir dünya ictimai-siyasi, ideoloji fikir texnologiyaları kontekstində;

IX

Əliyevçiliyin metodoloji məsələləri.

X

Əliyevşünaslığın təbliğat və tədris-metodika məsələləri.

Bu sahələrin hər biri üzrə son on ildə müəyyən əsərlər yazılmış, maraqlı mülahizələr söylənmiş, hətta müəyyən ümumiləşdirmələr aparılmışdır, lakin ümummilli liderin, Azərbaycanın dünyaya verdiyi təfəkkür (və əməl!) dahisinin gördüyü tarixi işlər, irəli sürdüyü (və həyata vəsiqə verdiyi!) ideyalarla müqayisədə bunlar hələ ancaq başlanğıc, ilkin, uğurlu addımlar sayıla bilər. Nəzərə alsaq ki, əliyevşünaslığın (və əliyevçiliyin) bir sıra əsas müddəaları hələ də orta məktəblərin, universitetlərin tədris proqramlarında tələb olunan səviyyədə ehtiva olunmamış, regionlarda kifayət qədər yüksək zövqlə tikilmiş Heydər Əliyev muzey-mərkəzlərinin təbliğat arsenalına daxil edilməmiş, müəyyən uğurlu cəhdlərə baxmayaraq dünyanın elmi-ictimai fikir, intellekt mərkəzlərinə çatdırılmamışdır və s., onda nəinki görüləcək işlərin, hətta görülmüş işlərin belə metodiki xarakterinə, metodoloji səviyyəsinə, cəmiyyətin, xüsusilə gənclərin dünyagörüşünə təsir mexanizmlərinə hər dəfə yenidən baxmaq lazım gəlir. Dünyanın qloballaşdığı, ideya-fikir alternativliyinin mövcud olduğu və hər sahədə mövqelərin tez-tez dəyişdiyi dövrdə bütöv bir millətə azadlığın (və tərəqqinin) üfüqlərini açmış ideyaların mühafizəsi, geniş miqyasda ictimai elmi dərki olduqca zəruridir.

Zənnimizcə, əliyevçilik ən azı aşağıdakı üç kontekstdə öyrənilməlidir:

1) böyük liderin, dövlət xadiminin siyasi tərcümeyi-halı kontekstində;

2) dövrün hadisələri kontekstində;

3) Azərbaycanın gələcək taleyi kontekstində.

Lakin həmişə nəzərə almaq lazımdır ki, həmin kontekstlər bir-biri ilə sıx əlaqədədir, biri digərində ehtiva olunur, belə ki, Heydər Əliyevin siyasi tərcümeyi-halı dövrün hadisələrindən, bu hadisələrlə birlikdə Azərbaycanın gələcək taleyindən ayrılmazdır. Və onu da nəzərə almaq lazımdır ki, əliyevçilik hərəkətdə olan azərbaycançılıqdır – xalqımızın və dövlətçiliyimizin ən yeni tarixinin (və perspektivlərinin) ideologiyasını verməklə əvəzsiz metafizik dəyər daşıyır… Bununla yanaşı, əliyevşünaslığın bir problemi də dövrün müxalif ideyalarının, daha doğrusu, iddialarının öyrənilməsindən ibarətdir ki, həmin problem diqqətdən kənarda qalarsa, əliyevçiliyin hansı mübarizələr mühitində formalaşması kimi mühüm məsələ unudular.

Heç də o qədər kiçik olmayan problemlərdən biri də elm adamlarının əliyevşünaslığın

a) milli və ümumbəşəri;

b) humanist və ya demokratik;

c) fərdi və ya ictimai

məzmununu Azərbaycan cəmiyyətinin anlayacağı bir dillə çatdırmaq lazımdır. Elmi-intellektual mühitimizin adət etdiyi kanonlarla, xüsusilə marksist-metodoloji texnologiyalarla əliyevşünaslığı dərk (və izah) etmək mümkün olmayacaqdır. Bu istiqamətdə də akademik Ramiz Mehdiyevin təklif etdiyi üsullara önəm vermək ehtiyacı hiss olunur…

Əlbəttə, əliyevşünaslığın bir elm kimi inkişafı Azərbaycanın ictimai-siyasi fikir tarixinin müasir mərhələsi olan əliyevçiliyin bir ideologiya kimi inkişafına istinad edir.